

**SHAXSNI RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA PSIXOLOGIK
O'ZGARISHLAR**

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 1-kurs

talabasi Ivatova Shirin Hasan qizi

Jabborova Malohat Azimovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

Anotatsiya : Shaxsiy rivojlanish bosqichlari insonning hayoti davomida bosib o'tadigan muhim o'zgarishlar jarayonidir. Ushbu mavzu turli psixologik nazariyalarda turlicha qabul qilingan bo'lib , Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari, va Sigmund Freydning psixoseksual rivojlanish modeli eng mashhurlaridan hisoblanadi. Ushbu nazariyalar insonning bolalikdan qarilikka qadar shakllanishini, shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini tushuntirishga harakat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy rivojlanish genetik omillar, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribalarining o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ushbu mavzu psixologlar, pedagoglar, ota-onalar va shaxsiy rivojlanish bilan qiziquvchilar uchun muhim hisoblanadi.

Аннотация: Этапы личностного развития – это процесс важных изменений, которые человек проходит в течение своей жизни. Эта тема по-разному воспринимается в разных психологических теориях, среди наиболее известных теория психосоциального развития Эрика Эриксона, этапы когнитивного развития Жана Пиаже и модель психосексуального развития Зигмунда Фрейда. Эти теории пытаются объяснить формирование личности с детства до старости, процессы личностной идентификации и социальной адаптации. Исследования показывают, что развитие личности обусловлено взаимодействием генетических факторов, социальной среды и личного опыта. Эта тема важна для психологов, педагогов, родителей и всех, кто



интересуется

личностным развитием.

Abstract: *The stages of personal development are the process of important changes that a person goes through during his life. This topic has been accepted differently in different psychological theories, Erik Erikson's theory of psychosocial development, Jean Piaget's stages of cognitive development, and Sigmund Freud's model of psychosexual development are among the most famous. These theories try to explain the formation of a person from childhood to old age, the processes of personal identification and social adaptation. Research shows that personal development is caused by the interaction of genetic factors, social environment and personal experiences. This topic is important for psychologists, educators, parents and those interested in personal development.*

Kalit so'zlar: *shaxsiy rivojlanish, psixosotsial rivojlanish, kognitiv rivojlanish, psixoseksual rivojlanish, bolalar psixologiyasi, rivojlanish bosqichlari, identifikatsiya, emotsional intellekt, ijtimoiy rivojlanish, Piaget nazariyasi, Erikson nazariyasi, Freyd nazariyasi.*

Ключевые слова: *личностное развитие, психосоциальное развитие, когнитивное развитие, психосексуальное развитие, детская психология, этапы развития, идентификация, эмоциональный интеллект, социальное развитие, теория Пиаже, теория Эриксона, теория Фрейда.*

Key words: *personal development, psychosocial development, cognitive development, psychosexual development, child psychology, stages of development, identification, emotional intelligence, social development, Piaget's theory, Erikson's theory, Freud's theory.*

Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi shaxsning hayot davomida turli bosqichlardan o'tishini tushuntiradi. U shaxsning rivojlanishini faqat biologik va psixologik emas, balki ijtimoiy o'zgarishlar bilan ham bog'laydi. Eriksonning asosiy g'oyasi shundaki, har bir hayotiy bosqichda shaxs bir nechta



psixosotsial muammolarni hal qilishga majbur bo'ladi, va bu muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish shaxsning sog'lom rivojlanishiga olib keladi.

E.Erikson tomonidan ishlab chiqilgan 8 bosqichli psixosotsial rivojlanish nazariyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Ijtimoiy ishonch va ishonchsizlik (0-1 yosh)

- Bu bosqichda bola o'zining eng asosiy ehtiyojlari — oziq-ovqat, qulaylik va xavfsizlikni qondirishni o'rganadi. Agar bola ona yoki boshqa g'amxo'r kishilardan ishonchni his qilsa, u ijtimoiy ishonchni rivojlantiradi. Agar ehtiyojlar qondirilmasa yoki bola e'tiborsiz qoldirilsa, u ishonchsizlikni rivojlantiradi.

2. Avtonomiya va shubha (1-3 yosh)

- Bu bosqichda bola o'zini mustaqil ravishda ifodalashni o'rganadi. O'zining faoliyatlarini boshqarish va qarorlar qabul qilishni istaydi. Agar ota-onaga yoki atrof-muhit bola uchun haddan tashqari qattiq bo'lsa, bola shubha va qo'rquv hissini rivojlantirishi mumkin.

3. Initsiativa va ayb (3-6 yosh)

- Bu bosqichda bola yangi faoliyatlarni boshlash va o'zini ijodiy tarzda ifodalashni o'rganadi. Agar ota-onaga yoki o'qituvchilar bolaning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlasa, bola ijobiy initsiativa hissini rivojlantiradi. Agar bolaning harakatlari doimiy ravishda to'xtatilsa yoki jazolansa, u aybni his qiladi.

4. Mehnat va pastlik (6-12 yosh)

- Bu bosqichda bola o'zining o'quv va jismoniy ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'zining muvaffaqiyatlarini va kamchiliklarini his qiladi. Agar bola o'zini boshqalar bilan taqqoslab, muvaffaqiyatsizlikni boshdan kechirsa, u o'zini past his qiladi. Aksincha, muvaffaqiyatlar ko'rsatilsa, bola mehnatga bo'lgan yuqori e'tibor va ishonchni rivojlantiradi.

5. Identifikatsiya va ro'yxatga olish (12-18 yosh)

- Bu bosqichda o'smirlik davri boshlanadi. Shaxs o'zining kimligini aniqlash, qaysi guruhga tegishli ekanligini tushunish va o'ziga xos qadriyatlarni shakllantirishga harakat qiladi. Agar o'smir o'zini boshqalar bilan solishtirib, kimligini aniqlay olmasa, u identifikatsiya inqiroziga duch kelishi mumkin.



6. Intimlik va yolg'izlik (18-40 yosh)

- Bu bosqichda yoshlar romantik aloqalar, do'stlik va ijtimoiy bog'lanishlar orqali o'zini boshqalar bilan bog'lashga harakat qiladi. Agar shaxs yaqin aloqalarga kirishishdan qo'rqsa yoki o'zini izolyatsiya qilsa, yolg'izlik va depressiyaga olib kelishi mumkin.

7. Generatorlik va stagnatsiya (40-65 yosh)

- Bu bosqichda shaxs o'zining mehnat faoliyatini rivojlantirish, jamiyatga hissa qo'shish va kelajak avlodlarga bilim va tajriba berish orqali yangi avlodni tarbiyalashni maqsad qiladi. Agar bu jarayon bajarilmasa, shaxs stagnatsiya yoki o'zini izolyatsiya qilishni his qilishi mumkin.

8. Integratsiya va despair (65+ yosh)

- Bu bosqichda keksaygan odam o'z hayotini umumlashgan holda tahlil qiladi va yutuqlarini baholaydi. Agar shaxs hayotini muvaffaqiyatli o'tkazganini his qilsa, u integratsiya (hayotdan qoniqish) hissini his qiladi. Agar shaxs hayotidan qoniqmasa, u despair (yomoni) hissini his qiladi.

Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalar va yoshlarning aqliy rivojlanishini o'rganishga qaratilgan. U, asosan, bolalar dunyoni qanday tushunishlarini, qanday o'ylashlarini va bilimlarni qanday tashkil etishlarini izohladi. Piagetning nazariyasiga ko'ra, bolalar rivojlanish jarayonida "kognitiv strukturalar" yoki "schemalar" orqali dunyo haqidagi bilimlarni tashkil qiladi va o'zgartiradi. Uning fikriga ko'ra, kognitiv rivojlanish biologik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasida to'rt asosiy rivojlanish bosqichi ajratilgan. Har bir bosqichda bola dunyo haqidagi tushunchalarini yaxshilaydi va yanada murakkabroq tushuncha va fikrlarni shakllantiradi.

1. Sensor-motor bosqich (0-2 yosh)

- Bu bosqichda bola atrof-muhitni faqat sezgi organlari (ko'rish, eshitish, qo'lga olish) orqali tushunadi. Bola harakat va sezgilar yordamida dunyoni o'rganadi. Bu davrda bola "obyektning doimiyligi"ni o'rganadi — ya'ni, ob'ektlar, hatto ko'rinmas bo'lsa ham, mavjudligini bilishadi.



- Misol: Bola hech narsani ko'rmasa ham, unga yashirilgan o'yinchoqni izlaydi va topadi.

2. Preoperatsion bosqich (2-7 yosh)

- Bu bosqichda bola til va tasavvur qilish orqali dunyoni tushunishni boshlaydi. Bola o'z fikrini boshqalarga moslashtirishda qiynalishi mumkin, chunki bu davrda "egosentrizm" (o'z nuqtai nazaridan boshqa odamlarning fikrlarini tushunmaslik) kuchli bo'ladi.

- Simbolik fikrlash: Bola tasavvuriy o'yinlarni boshlaydi, masalan, o'yinchoq bilan "yashirin" hikoyalar yaratadi.

- Biroq, bola muayyan "operatsiyalar"ni (fikrlarni) amalga oshira olmaydi, masalan, obyektlar o'zgarishini yoki o'zaro aloqalarini anglamaydi.

- Misol: Bola suvning bir idishdan boshqasiga ko'chirilishini ko'rganida, uning miqdori o'zgarganini tushunmaydi, chunki idishning shakli o'zgargan.

3. Konkret operatsiyalar bosqichi (7-11 yosh)

- Bu bosqichda bola aqliy operatsiyalarni amalga oshira boshlaydi, ya'ni ob'ektlar va hodisalar haqida mantiqiy fikrlar chiqarish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bola obyektlarning o'zgarishi va sifatlari haqida aniq fikrlar yurita oladi, masalan, suyuqlik miqdorining o'zgarmasligini tushunadi.

- Conservation (Saqlanish): Bola miqdorlarning o'zgarmasligini anglab yetadi. Masalan, shisha shaklini o'zgartirish, uning ichidagi suyuqlik miqdorining o'zgarmasligini tushunishga olib keladi.

- Mantiqiy fikrlash: Bola konkret ob'ektlar va hodisalar bilan bog'liq masalalarni mantiqiy hal qila oladi, lekin abstrakt fikrlar hali rivojlanmagan.

4. Formal operatsiyalar bosqichi (11 yoshdan katta)

- Bu bosqichda bola abstrakt fikrlashni boshlaydi, ya'ni u nazariy yoki hypotetik (tahminiy) holatlarni o'ylab ko'rishi mumkin. Bola muammolarni ko'proq mantiqiy va tizimli tarzda hal qila oladi.

- Abstrakt fikrlash: Bola nazariy masalalarni, ehtimollarni va farazlarni ko'rib chiqishi mumkin.



- Idealizatsiya: O'smir o'zining ideal holatlariga nisbatan me'yorlar yaratadi.

- Misol: O'smir ilmiy nazariyalarni tushunishi va ularni amaliyotga tatbiq qilishda ishlata oladi, masalan, kimyo yoki matematikadagi abstrakt tushunchalarni.

J.Piagetning nazariyasidagi asosiy tushunchalar:

- Assimilyatsiya: Bola yangi tajribalarni o'zining mavjud schemalariga (bilim strukturasi) moslashtiradi. Bu jarayon bolaga yangi bilimlarni o'zlashtirishda yordam beradi.

- Akomodatsiya: Bola yangi tajribalarni o'zining mavjud schemalarini o'zgartirish orqali qabul qiladi. Bu, ayniqsa, bola yangi yoki murakkab tushunchalar bilan uchrashganda yuz beradi.

Zigmund Freydning psixoseksual rivojlanish nazariyasi shaxsning psixologik rivojlanishini va uning jinsiy energiyalarining (libido) boshqarilishi bilan bog'liq jarayonlarni o'rganadi. Z.Freydning fikriga ko'ra, insonning shaxsiyati va psixologik xususiyatlari uning bolalik davrida, ayniqsa psixoseksual rivojlanish bosqichlarida shakllanadi. U jinsiy energiyaning rivojlanishiga katta ahamiyat berdi va shaxsning psixologik holatini tushunishda bu omilni asosiy deb hisobladi.

Freydning psixoseksual rivojlanish nazariyasiga ko'ra, shaxsning rivojlanishi 5 asosiy bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqichda libido (jinsiy energiya) turli-tuman tana qismlariga yo'naltiriladi va bu yerda shaxsning rivojlanishi uchun muhim vazifalar hal qilinadi.

1. Oral bosqich (0-1 yosh)

- Bu bosqichda bola o'zining asosiy ehtiyojlarini (ovqat, xavfsizlik, qulaylik) qondirish uchun og'zini asosiy jinsiy (libido) energiya manbai sifatida ishlatadi.

- Bolaning og'ziga nisbatan aloqalar (yutish, so'rish) va qulaylik bu davrda muhim ahamiyatga ega.

- Agar bola ushbu bosqichda etarlicha ehtiyotkorlik bilan o'smasa yoki unga nisbatan etarli e'tibor ko'rsatilmasa, u og'ziga oid masalalarga (masalan, chaynash, so'rish) bog'liq patologik odatlar rivojlanishi mumkin.



- Oral fixatsiya: Agar bola bu bosqichda ruhiy o'sishning muvozanatini yo'qotsa, u og'ziga oid masalalar (sigaret chekish, oshqozon muammolari, gapirishdan doimiy ravishda zavq olish) bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

2. Anal bosqich (1-3 yosh)

- Bu bosqichda bola o'zining tana qismlaridan biri bo'lgan anus (anusni boshqarish) orqali jinsiy energiyani boshqarishni o'rganadi. Ushbu davrda bola o'zining tabiatida tartib va nazoratni tushunishga harakat qiladi.

- Bu davrda bola o'zining jismoniy ehtiyojlarini, masalan, hojatxona ishlatishni o'rganadi. Ota-onalar tomonidan qanday qilib tartibni o'rnatish va bolaning o'zini boshqarishni o'rgatish jarayoni bolaga ruhiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

- Agar bu bosqichda bola etarlicha qo'llab-quvvatlanmasa yoki haddan tashqari qat'iy tarbiya ko'rsatilsa, u anal retentiv (teran tartibli va tartibga rioya qiladigan) yoki anal ekspulsiv (o'zini tartibga solmaslik va boshqarishdan voz kechish) xususiyatlariga ega bo'lishi mumkin.

3. Phallic bosqich (3-6 yosh)

- Bu bosqichda bola jinsiy organlarga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi. Freudning fikriga ko'ra, bu davrda bolaning jinsiy rivojlanishi asosan Oedipus kompleksi orqali shakllanadi (erkak bolada onaga nisbatan romantik his-tuyg'ular va otaga qarshi raqobat). Qiz bolalarda bu bosqichda Electra kompleksi (otaga nisbatan romantik his-tuyg'ular) rivojlanadi.

- Bola o'zining jinsiy organlariga, ayniqsa, genital sohada aloqalarini ko'proq tushunadi.

- Agar bu bosqichda bola o'zining jinsiy kimligini aniq anglamasa yoki ayblanish yoki haddan tashqari jazolanish holatiga duch kelsa, u jinsiy o'zini anglashda muammolarga duch kelishi mumkin.

4. Latent bosqich (6-12 yosh)

- Bu davrda bola jinsiy energiyasini ijtimoiy va aqliy rivojlanishga yo'naltiradi. Jinsiy rivojlanish va jinsiy qiziqishlar biroz sustlashadi va bolalar o'zlarining bilimlarini kengaytirishga, do'stlar orttirishga, ijtimoiy aloqalarni o'rnatishga va akademik faoliyatlarga e'tibor qaratadilar.



- Bu bosqichda shaxsning jinsiy energiyasi boshqa rivojlanish sohalariga, masalan, maktabda muvaffaqiyatli bo'lish, jismoniy faollikda qatnashish va do'stlar bilan vaqt o'tkazishga yo'naltiriladi.

- Latent bosqichda jinsiy qiziqishlar sustlashadi, ammo insonning umumiy rivojlanishida bu davrda ijtimoiy va aqliy ko'nikmalar shakllanadi.

5. Genital bosqich (12 yosh va undan keyin)

- Bu bosqichda jinsiy rivojlanish o'zining to'liq shaklini topadi va odamlarning jinsiy hayoti va aloqalariga asoslangan hissiy va jismoniy ehtiyojlarni qondirishga e'tibor qaratiladi.

- Genital bosqichda o'zaro romantik yoki jinsiy aloqalar, oila qurish, jamiyat bilan to'g'ri o'zaro aloqalarni rivojlantirish haqida fikrlar shakllanadi.

- Bu bosqichda shaxs o'zining jinsiy va shaxsiy identifikatsiyasini to'liq tushunadi va sog'lom jinsiy munosabatlar o'rnatadi.

-

- Z.Freyd, J.Piaget va E.Eriksonning rivojlanish nazariyalari bir-biridan farq qiladi, ammo ularning hammasi shaxsning bolalik davrida rivojlanishini va psixologik o'zgarishlarni markaziy o'rinda qo'yadi. Z.Freyd, J.Piaget va E.Eriksonning nazariyalari shaxsning rivojlanishiga turli nuqtai nazardan yondashadi. Z.Freyd jinsiy rivojlanish va libido ta'sirini markazga qo'ygan bo'lsa, J.Piaget bolalarning kognitiv rivojlanishiga, E.Erikson esa ijtimoiy va psixosotsial omillarga e'tibor qaratadi. Bularning barchasi shaxsning kompleks rivojlanishini tushunishda muhim ilmiy asoslarni yaratadi.

• **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

- Freud, S. (1905). *Three Essays on the Theory of Sexuality*. Basic Books.

- Freudning psixoseksual rivojlanish nazariyasiga oid asosiy manba bo'lib, uning jinsiy energiya va rivojlanish bosqichlari haqidagi qarashlarini o'z ichiga oladi.

- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. W.W. Norton & Company.

- Bu asar Freudning psixik tuzilma haqidagi qarashlarini va uning rivojlanish nazariyasining muhim qismlarini o'z ichiga oladi.



- Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. International Universities Press.
- Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasining asosiy asari, bolalar aqliy rivojlanishining bosqichlarini tushuntiradi.
- Piaget, J. (1970). *Psychology and Pedagogy*. Viking Press.
- Piagetning ta'lim va psixologiya sohasidagi ishlari, uning kognitiv rivojlanish va o'qitish metodologiyasiga oid fikrlari.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. W.W. Norton & Company.
- Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi va uning insonning ijtimoiy rivojlanish bosqichlariga ta'sirini tushuntiruvchi asar.
- Erikson, E. H. (1963). *Youth: Change and Challenge*. Basic Books.
- Eriksonning yoshlar va o'smirlik davri psixosotsial rivojlanishiga oid qamrab olgan muhim asar.
- Green, S., & Green, T. (2015). *Psychology: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Psixologiyaning asosiy nazariyalari, shu jumladan Freud, Piaget va Eriksonning rivojlanish nazariyalari haqida umumiy ma'lumot.
- McLeod, S. (2018). *Jean Piaget's Theory of Cognitive Development*. Simply Psychology.
- Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasini yanada chuqurroq tushuntiradigan onlayn manba.
- McLeod, S. (2017). *Erikson's Stages of Psychosocial Development*. Simply Psychology.
- Eriksonning psixosotsial rivojlanish bosqichlarini tushuntiradigan qisqacha manba.